

Jan Foudraine

Meld je aan voor onze nieuwsbrief om op de hoogte te blijven van
de nieuwste boeken van Ambo|Anthos *uitgevers* via
www.amboanthos.nl/nieuwsbrief.

Alex Rutten

Jan Foudraine

Psychotherapeut, onderzoeker, schrijver

Ambo|Anthos
Amsterdam

De auteur ontving voor het schrijven van deze biografie een beurs van het Nederlands Letterenfonds.

Nederlands
letterenfonds
dutch foundation
for literature

Het Prins Bernhard Cultuurfonds beheert ruim
400 Cultuurfondsen op Naam. Deze publicatie is mede tot stand gekomen
dankzij een bijdrage uit het Pijlfonds.

ISBN 978 90 263 4984 3

© 2021 Alex Rutten

Omslagontwerp Moker Ontwerp

Omslagillustratie © *de Volkskrant*

Foto auteur © Ruud Pos

Verspreiding voor België:
Veen Bosch & Keuning uitgevers nv, Antwerpen

Een leven dat niet onderzocht wordt,
is het niet waard geleefd te worden.

Socrates

Inhoud

Proloog 9

- 1 Voor het voetlicht 17
- 2 Ontmoetingen met mensen 40
- 3 Een mekka voor de psychoanalyse 68
- 4 Een messiaans gevoel 95
- 5 Wie is van hout... 122
- 6 Swami Deva Amrito 154
- 7 De koerier 175
- 8 Geen seconde te verliezen 204
- 9 Bunkerbouwers 232
- 10 Een lange wandeling 264

Publicaties van Jan Foudraine 287

Bronnen 291

Fotoverantwoording 303

Dankwoord 305

Noten 307

Personenregister 329

Proloog

Winter, 1969. In Alpbachtal, het ski-juweel van Oostenrijk, zit Jan Foudraïne op het terras van een hotel. De psychiater heeft een hang naar avontuur, maar is onhandig. Skiën betekent voor hem vallen en opstaan, spierpijn. Eenzaam en gefrustreerd zit hij tussen de ontspannen vakantiegangers. Gefrustreerd is hij niet zozeer vanwege zijn beperkte behendigheid op twee latten, maar vanwege het feit dat hij nog niet bereikt heeft wat hij zich al jaren geleden had voorgenomen. Acht jaar eerder verliet hij Nederland voor een intensieve leer- en werkervaring van vierenhalf jaar in de Verenigde Staten, waar hij binnen het gerenommeerde psychiatrische instituut Chestnut Lodge een therapeutische gemeenschap opzette en psychoanalytische scholing kreeg.

Daar ontstond het idee om een boek te schrijven. En toen hij eind 1965 naar Nederland terugkeerde, was hij ervan overtuigd dat hij een belangrijke academische positie zou krijgen, dat hij in zijn thuisland vernieuwende ideeën zou gaan introduceren. Alles wat hij geleerd en gelezen had, wilde hij gaan uitdragen. En promoveren moest de weg zijn om dat allemaal te bewerkstelligen, zo dacht hij lange tijd.

Maar het kwam er niet van. Beginnende baantjes als ambtenaar op een universiteit waren weinig aantrekkelijk en zijn aanstelling als chef de clinique in een psychotherapeutisch centrum strand-

de op verschillen in visie. Al bijna twee jaar is hij nu een vrijgevestigde psychiater met een eigen psychotherapeutische praktijk. Die situatie bevalt goed, maar met dit werk kan hij geen stem van vernieuwing in Nederland doen klinken. Wetenschappelijke artikelen, waarvan Foudraine er inmiddels drie heeft gepubliceerd, zijn eveneens te beperkt voor wat hij allemaal kwijt wil.

Dat is zoveel, dat hij zich er niet toe kon zetten om het geheel uit te werken. Hij heeft wel wat losse stukken op papier staan, maar hij heeft niet doorgezet. En nu is hij gefrustreerd, want hij heeft het gevoel achter het net te vissen. Ideeën waarmee hij zich al vanaf zijn specialisatie intensief heeft beziggehouden, worden inmiddels door anderen in Nederland geïntroduceerd. Vlak voor zijn vertrek naar Alpbach kwam hem ter ore dat collega-psychiater Peter Bierenbroodspot promoveerde op therapeutische gemeenschappen, waarover hij zelf uitgebreid wilde vertellen in dat nog te schrijven proefschrift. Bierenbroodspot verwijst zelfs ergens naar Chestnut Lodge, maar heeft Foudraine daarover niet eens benaderd. Het zit Foudraine dwars. Daar komt nog bij dat Foudraine met een jaloezse blik kijkt naar zijn buurman in Amsterdam, Loek van Vollenhoven, die binnenkort een proefschrift zal verdedigen dat hij in no time geschreven heeft.

Wat nu? Alsnog proberen te promoveren? Dat is geen optie. Het laatste waarop Foudraine zit te wachten is verantwoording afleggen aan iemand anders, aan een autoritaire hoogleraar die alles nauwlettend in de gaten houdt. Zijn werkervaringen hebben hem inmiddels wel duidelijk gemaakt dat zo'n constructie niet past bij zijn karakter. Hij heeft sympathie voor de protesten die nu overal losbarsten, voor de provo's en de studentenbewegingen. Foudraine wil eveneens een kritisch geluid laten horen. Al jaren pleit hij ervoor om in psychiatrische instituten de traditionele hiërarchieën te doorbreken. De uitgangspunten van de psychiatrie zijn verkeerd, zo meent Foudraine, te beginnen met het idee dat de psychiater een *medisch* specialist zou zijn.

Vanaf zijn zitje op het terras kijkt hij naar de weilanden, het woud en de besneeuwde bergen – een onbegrensd panorama. Het boek gaat er komen, besluit hij resoluut. Wat als het géén proefschrift hoeft te zijn, denkt hij, maar een boek dat ik op geheel eigen wijze vorm kan geven? Hij pakt een blocnote en begint te schrijven met een denkbeeldige lezer in zijn hoofd, die hij direct aanspreekt. Hij wil een gids zijn voor de lezers, hen deelgenoot maken van zijn eigen ervaringen. Helder en toegankelijk vanuit de ik-vorm schrijven moet het voor de geïnteresseerde ‘leek’ mogelijk maken om samen met Foudraine het terrein van de psychiatrie te verkennen.

Het voelt bevrijdend om zo te schrijven. Foudraine, zich bewust van de kracht van woorden, weet dat dit de weg moet zijn. De tijd is rijp voor zo’n benadering. Hij laat het verlangen los om een proefschrift te schrijven, en daarmee ook het weinig aanlokkelijke idee om zich in de academische wereld omhoog te moeten werken. Een stroom van woorden verschijnt op de blocnote. Een schrijver is geboren.¹

In Amsterdam schrijft Foudraine ‘koortsachtig, in een soort trance-toestand’ verder. Hij luistert naar zijn oude tapes, waarop hij ideeën en tekstaanzetten insprak. Hij herleest zijn artikelen, teksten van voordrachten en aantekeningen uit zijn specialisatie. En hij haalt zijn kostbaarste bezit weer boven water: de uitgebreide *field notes* die hij in Chestnut Lodge maakte. Hij probeert al zijn leer- en werkervaringen te verwerken in één omvangrijk boek. Veel herinneringen komen naar boven. Foudraine lacht en huilt. Soms begint hij spontaan te zingen.²

Hij kan en wil de wetenschap niet loslaten: hij staaft zijn persoonlijke ervaringen met talloze verwijzingen naar de wetenschappelijke literatuur die hij vanaf zijn studietijd heeft bestudeerd. Ook leest hij relevante nieuwe publicaties en voegt die toe. Het boek

komt vol noten te staan en samenvattingen van in zijn ogen belangrijke boeken en artikelen. Hier hecht hij veel waarde aan, want hij wil zowel een algemeen geïnteresseerd publiek als zijn psychiatrische collega's aanspreken. Bovendien wil hij niet alleen zijn persoonlijke verhaal kwijt, maar ook doorgeven wat hij heeft gelezen, laten zien wat voor cruciale inzichten anderen opgedaan hebben.

Het wordt een complex, veelzijdig werk. De compositie groeit onder zijn handen. Honderden bladzijden spreiden zich uit over zijn leef- en werkruimtes. Hij dicteert, schrijft, corrigeert. Hij werkt 's avonds, in het weekend en tussen de gesprekken met zijn cliënten door. Na minder dan een jaar zwoegen ligt er een manuscript van liefst zevenhonderd bladzijden. Het verhaal is zeer persoonlijk geworden en Foudraine weet dat hij, als het gepubliceerd wordt, zelf op de voorgrond moet treden. Voor het eerste deel, 'Nederland', kiest hij als motto enkele versregels van de Amerikaanse dichter Robert Frost, waarmee hij te kennen geeft hoe hij naar zichzelf kijkt:

Two roads diverged in a wood, and I –
I took the one less travelled by,
and that has made all the difference.³

Het is niet toevallig dat Foudraine voor dit Nederlandse deel zijn keuze laat vallen op een Amerikaanse tekst. Zijn psychiatrische en psychotherapeutische voorbeelden kwamen uit het buitenland, vooral uit Amerika – zijn leermeester in Leiden, professor Carp, uitgezonderd. Deze drie versregels benadrukken het belang van de individuele keuze, van het non-conformisme.

Soms heeft het hele project iets heroïsch voor Foudraine. De avontuurlijke weg die hij als assistent-psychiater insloeg en die hem naar Amerika leidde, vervolgt hij in zekere zin met dit boek. Nu zal hij zijn hoofd boven het maaiveld uitsteken, publiekelijk maken wat tot nu toe verscholen bleef in wetenschappelijke publicaties of in beschutte psychiatrische klinieken.

Het boek wordt in 1971 gepubliceerd onder de titel *Wie is van hout... Een gang door de psychiatrie*. Het groeit al snel uit tot een enorme bestseller. In één klap is Foudraine een nationale bekendheid geworden, een boegbeeld van de zogenoemde ‘antipsychiatrie’. Het boek zal door de jaren heen zijn zeggingskracht behouden en beschouwd worden als een canonieke sleuteltekst uit de cultuurgeschiedenis van de Lage Landen.⁴

In de jaren zeventig gaan de continue stroom van aandacht en de roem Foudraine niet in de koude kleren zitten. Hij schaft een nieuw huis en nieuwe spullen aan, geeft de ene lezing na de andere, maar het ‘succes’ voelt leeg aan. Hij doet nog enkele pogingen om een plek te vinden in de gevestigde psychiatrie, maar binnen enkele jaren loopt hij volledig vast; zijn vertrouwde bestaan klapt in elkaar.

Via zijn ontmoetingen met cliënten en zijn eigen psychoanalyse heeft hij zich al zo’n twintig jaar hartstochtelijk verdiept in de menselijke complexiteit en de uiteenlopende problemen die mensen, hijzelf inclusief, ervaren bij het ‘functioneren’ in de maatschappij. In weerwil van deze ervaringen is hij op deze keerzijde van het ongelooflijke succes niet voorbereid. De eenzame bestsellerauteur komt de wezenlijke vragen onder ogen: Wie ben ik eigenlijk? Wat is de zin van het leven?

Aangezien hij geen bevredigend antwoord vindt bij de westerse filosofen, verdiept hij zich in de oosterse mystiek. Zo komt hij terecht bij de boeken en lezingen van Bhagwan Shree Rajneesh, een Indiase goeroe en filosoof, later bekend onder de naam Osho, voor wie in de jaren zeventig wereldwijde belangstelling ontstaat. Foudraine besluit uiteindelijk naar diens ashram in India af te reizen, waar hij een leerling (*sannyasin*) wordt van Osho. Enkele jaren gaat hij als Swami Deva Amrito door het leven, volledig in oranje gekleed.

Osho wakkert Foudraines schrijverschap opnieuw aan. In 1979

verschijnt *Oorspronkelijk gezicht: Een gang naar huis*, zijn tweede boek en bestseller, waarin hij verhaalt over zijn ontmoeting met Osho en diens boodschap. Al snel wordt hij in Nederland gezien als een prominent gezicht van de zogenoemde ‘Bhagwan-beweging’, met ingrijpende gevolgen voor de rest van zijn leven. Hij weet weliswaar wederom veel mensen in beweging te brengen, maar dat een wel-denkende psychiater zich zo ‘slaafs’ zou opstellen ten aanzien van een goeroe en zelfs ‘lid’ zou zijn van een ‘sekte’, leidt bij anderen tot veel onbegrip en hoon.

Naast Osho verdiept hij zich in meerdere mystici, onder wie Jiddu Krishnamurti, Alexander Smit en Tony Parsons, wier uitspraken hij citeert en uitlegt, zoals in zijn boek *Bhagwan, Krishnamurti, Jung* (1981). Het gaat hem uiteindelijk om de gemeenschappelijke boodschap van mystici, namelijk dat de mens niet zijn persoonlijkheid is, maar iets heel anders dat ‘bewustzijn’ of ‘liefde’ genoemd kan worden. Tegelijkertijd blijft hij zich als vrijgevestigde psychotherapeut wel bezighouden met die persoonlijkheid, want in eerste instantie zijn de problemen waar veel mensen tegen aanlopen geworteld in de relatie tot hun ouders, het gezinsleven of hun positie in de maatschappij. In verschillende boeken deelt hij zijn werkervaringen, zoals in *Bunkerbouwers: Ontmoetingen met afgeslotenen* (1997), een kritisch pleidooi voor psychotherapie, dat meermalen herdrukt wordt en veel besproken.

In totaal schrijft Foudraine dertien boeken, waarvan het laatste nog ongepubliceerd. In deze boeken verhaalt hij hoofdzakelijk over zijn ervaringen met en ideeën over de psychiatrie en de psychotherapie, en over zijn ontmoetingen met cliënten en met mystici. Daarbij geeft hij vaak als illustratie voorbeelden uit zijn eigen levensloop vanaf zijn jeugdijaren. Hij blijft onderzoeken wat de werkelijke identiteit van de mens is en waar het grenzeloze lijden dat hij om zich heen ziet vandaan komt. Hij scherpt zijn gedachten, probeert steeds nader tot de kern te komen.

Leven en werk vallen samen voor deze schrijvende psychothe-

rapeut en ‘discipel-leerling’ die openlijk denkt, onderzoekt en verkondigt. Zijn stem heeft een groot bereik en hij krijgt veel media-aandacht. Gedurende zijn leven blijft hij geliefd en verguisd, een omstreden publieke figuur.

Zijn boeken vormen samen met de interviews en lezingen die hij gaf belangrijke bronnen voor deze biografie, waarin het leven en de belevingswereld van Foudraine centraal staan. Hij is de hoofdpersoon van dit verhaal. We volgen hem op de voet, proberen ons te verplaatsen in wat er in hem omgaat. Zijn doorgaans openhartige boeken, interviews en publieke optredens geven toegang tot zijn gedachten en gevoelens. Vandaar dat ze een onmisbare leidraad vormen voor deze biografie.

Tegelijkertijd vaart dit boek niet blind op Foudraines eigen werk. De inhoud van zijn boeken wordt gelegd naast informatie die verkregen is uit divers bronnenonderzoek en een groot aantal interviews met mensen die hem gekend hebben. Zo wordt niet alleen duidelijk hoe Foudraine naar zichzelf kijkt, maar ook hoe de media, collega’s, familieleden en vrienden over hem denken.

Over één gegeven hoeft weinig twijfel te bestaan: Jan Foudraine was een eigenzinnige man die ronduit ging staan voor wat hij voor waarachtig hield, ongeacht de consequenties. Het motto van Frost lijkt dan ook passend te zijn voor zijn gehele levensweg. Tijdens zijn studententijd begint hij voor het eerst op te vallen. Dit verhaal begint daarom in Leiden, waar Foudraine geneeskunde gaat studeren. Zijn studiekeuze is weliswaar niet ongebruikelijk, maar al snel zal blijken dat Jan geen ‘doorsnee’ student is.

Voor het voetlicht

‘Zorg ervoor dat je werkt.’¹ De laatste woorden van zijn grootvader razen weer door Jan heen. Hij kijkt in de koolzwarte ogen van deze Johannes Foudraine (1868-1942), naar wie hij net als zijn vader vernoemd is. Jan aanbad als jongen deze ijzervreter, een voor hem magische figuur.² Het portret van zijn opa staat op zijn bureau, waar Jan zich buigt over een stapel leerboeken. Het is eind 1946. Jan heeft gedurende de oorlogsjaren in Bloemendaal de hbs-b-opleiding gevolgd en is als zeventienjarige in Leiden aan de studie geneeskunde begonnen. Ondanks de naoorlogse woningnood heeft hij bij een hospita een kamertje op de Hoge Rijndijk weten te bemachtigen, aan de rand van de stad.³

In september is Jan begonnen aan het propedeusejaar dat gericht is op het aankweken van een brede basiskennis. Hij volgt vooral inleidende colleges en vakken, waaronder natuur- en scheikunde, plant- en dierkunde. Met deze vakken heeft hij zich al vertrouwd gemaakt in zijn hbs-tijd. Hij verdiept zich in de cellen en weefsels van organismen en leert alvast wat over fysiologie en de preventieve gezondheidszorg. Vanaf het tweede jaar wordt de studie spannender. Dan dient hij voor de anatomische practica een snijdoos aan te schaffen en zal hij meer leren over verschillende (geestes)ziekten.⁴

Jan studeert graag, leest veel, is van plan binnen drie jaar zijn kandidaatsexamen te halen. Hij wil dat zijn opa trots op hem had

kunnen zijn. De man op de foto op zijn bureau is inmiddels vier jaar geleden overleden. Jan herinnert zich de zondagen dat hij met zijn broertje Bob en vader Jan in Amsterdam bij hem op ‘audiëntie’ kwam. De twee kleinzonen mochten dan op eerbiedige afstand naar hem kijken. Liggend op een tiggervel observeerde Jan het mahoniehouten meubilair, de leren stoelen, de boekencollectie en de schitterende kale kop van zijn opa. Nooit mocht hij op schoot bij deze ‘Grote Foudraine’, de bepalende figuur in de familie, wat hem frustreerde. Op de borst van zijn blauwe pak glom altijd de gouden De Ruyter-medaille die hij drie jaar voor Jans geboorte had gekregen voor zijn verdiensten op zeevaartgebied.

‘De Napoleon van de Amsterdamse haven’ en ‘de man van staal’, zo werd hij genoemd, deze tycoon die zich als een baron liet rondvoeren. Johannes had zich vanuit een Vlissingse werkplaats opgewerkt tot hoofdmachinist en reisde de wereld rond. Eerst met de Holland-Amerika Lijn van Rotterdam naar New York en daarna met de Zuid-Amerika Lijn van Amsterdam naar onder meer Montevideo en Buenos Aires. Deze laatste maatschappij zou opgaan in de zeevaartmaatschappij Koninklijke Hollandsche Lloyd, waar hij eerst hoofdinspecteur en chef van de technische dienst werd en per april 1920 technisch directeur.⁵

Jans vader Johannes (1894-1966), die vaak van beroep wisselde en niet veel verdiende, haalde het niet bij het geïdealiseerde beeld van deze imposante grootvader, die voor de jonge Jan intelligentie en aristocratie vertegenwoordigde. Zijn vader ondernam van alles – hij was onder meer werktuigkundige, vertaler bij oliehandel Dyserinck & Zonen, koopman in scheepsbenodigdheden en technisch-assistent – maar bleef in de schaduw staan van de Grote Foudraine. De ‘uiterst zwalkende beroeps carrière’ van Jans vader was het onderwerp van spot binnen de familie. ‘Mijn vader dreigde voortdurend in het leven te mislukken en ondanks al zijn goedmoedigheid en integriteit, voldeed hij niet aan de wensen van een zoon die zich een sterke vader wenste’, zal Jan later vertellen. ‘Hij

straalde geen kracht uit en kracht was wat ik verlangde.⁶

De jonge Jan Foudraine smult daarentegen van de vele verhalen die over zijn grootvader de ronde deden. Zo zou hij een keer koningin Wilhelmina in de haven op bezoek hebben gehad, omdat zij een van zijn nieuwe motorboten wilde bezichtigen: de Spido. De koningin stond erop dat de Spido voor deze gelegenheid bestuurd zou worden door een marineofficier, die echter geen begrip had van de kracht van de moderne technologie. Hij remde veel te snel af, waardoor de koningin languit op haar achterste viel. Johannes, die alles vanaf de kade aanzag, barstte toen uit in een donderende lachbui, wat hem een ridderorde moet hebben gekost, zo werd in de familie verteld.

Voorafgaand aan het bezoek aan grootvader spraken Jan en Bob altijd met oma Elisabeth Foudraine-Hombroek (1863-1946). Zij zat alleen in de voorkamer, afgezonderd van haar man. Voordat de boterhammen met worst op tafel werden gezet, hadden zij geregeld een eenvormig gesprekje waarin dezelfde vraag werd gesteld: 'Wat willen jullie worden?' Bob, die een jaar jonger was dan Jan, zei dat hij kapitein wilde worden. En Jan? Jan was vastberaden om dokter te worden.⁷

Deze antwoorden kwamen niet uit de lucht vallen. Bob, die na de Tweede Wereldoorlog naar de Hogere Zeevaartschool in Terschelling en de marine zal gaan, was net als Jan gefascineerd door het avontuurlijke leven van zijn opa. Jan deed op zijn beurt inspiratie op bij zijn oom J.P. Hofstee, die huisarts was in Amsterdam.

'Op mijn vijfde jaar zei ik al: ik wil dokter worden. Daar hebben ze me aan gehouden', zal Foudraine in een radio-interview zeggen over zijn vroege jeugd.⁸ In die laatste toevoeging lijkt een verwijzing te zitten naar de grote invloed van de tijd en directe omgeving (familie) waarin hij opgroeide, waarin standsbesef en het vinden van een respectabel beroep erg belangrijk waren. Jan, die op de hbs een goede leerling bleek, is de eerste Foudraine die naar de universiteit gaat. Het is dan ook niet vreemd dat Jan in Leiden een grote

verantwoordelijkheid voelt. Waar zijn vader er niet in slaagde een succesvolle carrière op te bouwen die kon spiegelen aan die van zijn grootvader, zal Jan zijn uiterste best doen. Hij weet dat een lange weg is ingeslagen; de studie geneeskunde duurt zeven jaar.

Hij had zich toch maar ingeschreven bij het Leidsch Studenten Corps. De ontgroening ging hem echter niet in de koude kleren zitten. Jan, die op school gepest werd vanwege zijn kippenborst en geregeld uitgelachen werd om zijn onhandigheid en naïviteit, had grote moeite met de in zijn ogen nogal sadistische plagerijen van de corpsleden, het geschreeuw en de handtastelijkheid.⁹ In de sociëteit Minerva moest hij samen met de andere 'groenen' op de grond zitten, onder de tafels, terwijl ze stevig aan de tand gevoeld werden. Even was zijn hoofd bijna net zo kaal als dat van zijn opa; zoals gebruikelijk was bij groenen of 'foeten' was zijn haar er door een kapper afgeschoren. Na de ontgroening volgde bovendien nog een 'nagroentijd'.¹⁰

Gelukkig is die fase nu achter de rug. Jan gaat weliswaar regelmatig eten in Minerva en probeert zich enigszins aan te passen aan de Leidse mores, maar de sociëteit is nog geen plek waar hij zich thuis voelt. Betere contacten vindt hij in de jaarclub die hij samen met andere geneeskunde- en rechtenstudenten heeft gevormd. De naam van de jaarclub, 'Budovati' (Tsjechisch voor '(op)bouwen' of 'creëren'), wordt ingegeven door een jaarclubgenoot uit Tsjecho-Slowakije en verwijst naar de wederopbouw die nodig is na de oorlogsjaren.

Als Jan in Leiden arriveert, is de Rijksuniversiteit volop bezig met die wederopbouw. Het studiejaar 1945-1946 was turbulent geweest, omdat de universiteit jarenlang gesloten was en alles weer opgestart moest worden. Een groot aantal studenten keerde terug om examens af te leggen en de staf moest uitgebreid worden. In 1946 was er al veel op orde gebracht en gereorganiseerd, maar de recente oorlogsjaren bleven een schaduw werpen op de traditionele festiviteiten van de alma mater.¹¹ Bovendien was in Nederlands-In-